

FAGFELLEVDERT ARTIKKEL

Gatejuss – mellom aktivisme og diplomati

Av CAMILLA LIED¹

E-post: camilla.lied@jus.uio.no

Denne artikkelen er bygd på empiri fra et ph.d.-prosjekt om gatejuss som per januar 2011 er under bedømmelse. Prosjektet er tilknyttet et større prosjekt omhandlende rettsliggjøring.² Det har lenge vært et kjent retts-sosiologisk utgangspunkt at utsatte og marginaliserte grupper ofte har problemer med å ta i bruk tradisjonelle rettshjelpstilbud. Rusavhengige på gateplan er et eksempel på ei gruppe som har stort behov for rettshjelp, men der mange er avhengige av en type hjelp som fungerer på en annen måte enn tradisjonell rettshjelp. Mange i målgruppa har stort behov for et slikt tilbud og denne typen alternativ rettshjelp, og på dette grunnlag eksisterer gatejussen. En gatejurist kan fungere som en alliert, vaktbikkje og diplomat på gatas folk sine vegne, og kan gjennom sitt arbeid kanskje bevirke endringer for rusavhengige på gateplan. I denne artikkelen er hovedtyngden lagt på diplomatfunksjonen gatejussen kan ha når det gjelder arbeid på vegne av målgruppa. Selv om arbeidsmåtene er ulike i Oslo og København, er klientene sine livsvilkår, behov og erfaringer ganske like-arta. Det er denne likheten som får hovedrolla i det følgende.

1. HVORFOR GATEJUSS?

Vi skal i det følgende få et innblikk i hvordan gatejurister arbeider som allierte for gatas folk, og hva slags behov og erfaringer som kom fram i mine intervju

¹ Camilla Lied er utdanna kriminolog og arbeider for tida som fullføringsstipendiat ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Det juridiske fakultet, UiO. Hun er spesielt opptatt av marginaliseringsprosjektet.

² Se Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Det juridiske fakultet, UiO. <http://www.jus.uio.no/ikrs/forskning/prosjekter/rettsliggjoeingsprosjektet/>.

med gatejurister og klienter³ i Gatejuristen Oslo og Gadejuristen København.⁴ I forskningsarbeidet har jeg vært opptatt av å studere hvordan gatejuristene arbeider i møtet med gatas folk, av klientene sine erfaringer med gatejurister, forvaltning og straffeapparat, og hva slags behov klientene har i forhold til måten gatejuss kan bli utøvd på. Gatejuristprosjekta i Oslo og København kom i gang ut fra at de som ble ledere for sine respektive prosjekt, var vitne til at rusavhengige på gateplan hadde store udekkede rettshjelpsbehov, men ikke hadde ressurser til å benytte tradisjonelle rettshjelpstilbud. Viktige årsaker til at marginaliserte og utsatte sjelden oppsøker rettshjelp, er på den ene sida økonomiske hindringer, på den andre sida manglende kunnskaper om at problemer i deres livssituasjon kan løses med juridiske virkemidler. Mange vet ikke hvordan jurister og advokater kan bistå.⁵ Et generelt mål for gatejuristene i Oslo og København sitt arbeid er rettferdighet og rettsikkerhet for marginaliserte som av forskjellige årsaker ikke kan kreve rettferdighet selv. Arbeidet består for det første av individuell rettshjelp og informasjon om rettigheter for folk i miljøet (rusavhengige på gateplan⁶), for det andre undervisning i forvaltninga og hos andre hjelpetilak, for det tredje bruker man kunnskapene man får gjennom rettshjelp og dialog med forvaltninga, i rettspolitisk arbeid. Det rettspolitiske arbeidet har som mål å forsøke å endre lovverket og/eller praktiseringa av lovverket på en slik måte at det gagnar målgruppa. Gatejussen tar konsekvensen av at behovet for rettshjelp øker i forhold til grad av marginalisering og sosiale problemer i et samfunn, samtidig som marginaliserte og utsatte har dårligst tilgang til rettshjelp.⁷ På grunn av dette fenomenet er det noen advokater og jurister som har sett at de trenger å bevege seg ut av kontoret og jobbe oppsøkende for å gi disse grupper rettslig bistand. Dette er, slik jeg forstår det, en viktig årsak til at gatejuristtiltak, sammen med for eksempel studentrettshjelpstiltaka Juss-Buss og JURK, blir kalt *alternativ* rettshjelp; tradisjonelle rettshjelpere er pålagt å oppsøke / hanke inn klienter i minst mulig grad.⁸ Det er i tradisjo-

3 Termen *klient* er omdiskutert. Min bruk av ordet er nøytral, og betegner en person som mottar rettshjelp. Termene *klient* og *bruker* er her brukt om hverandre.

4 Jeg har foretatt intervju med ansatte, brukere og frivillige i begge byer, i tillegg til feltarbeid, for å studere arbeidsmåtene og problemstillinger som er relevante i gatejuss. I tillegg har jeg intervjuet representanter for noen instanser som enten har mye kunnskap om rettshjelp, og/eller har mye kunnskap om gatas folk. Gatejuristen i Oslo og Gadejuristen i København er to ganske ulike organisasjoner, som på mange vis har forskjellige arbeidsmåter. Artikkelen bygger på empiri fra et forskningsprosjekt om disse to tiltaka, en datainnsamlings-/intervjuperiode som stort sett foregikk i 2007 og 2008.

5 Jamfør for eksempel Ane Broch Graver mfl. 2002, side 166. Se også Bull og Eidesen, «Retts-hjelp til herbergister», i Eidesen mfl. (red.), *Retts-hjelp og samfunnsstruktur*, Oslo 1975.

6 Gadejuristen København opererer ikke med rusavhengighet som målgruppekriterium. Likevel er det disse Gadejuristen i praksis arbeider med, og de fleste av deres klienter er rusavhengige eller i behandling for rusavhengighet.

7 Ståle Eskeland og Just Finne, «Retts-hjelp» – en analyse og empirisk undersøkelse av tradisjo-nell rettshjelps muligheter og begrensninger, særlig for folk som lever under vanskelige økono-miske eller sosiale kår. Oslo 1973.

8 Regler for god advokatskikk, pkt. 2.4.

nell rettshjelp også et krav om nøytralitet og uavhengighet.⁹ Innafor alternativ rettshjelp, for eksempel gatejuss, er rettshjelperne tydelige på at de ikke bare arbeider for klienten, men for ei større sak som handler om velferd for gatas folk. Man kunne kalle det ei form for empowerment-rettshjelp, eller på engelsk; *rebellious lawyering* eller *cause lawyering*. På bedre norsk kunne man kalle det opprørsjuss, grasrotjuss, idealistisk eller progressiv juss, omsorgsjuss eller kanskje formålsjuss. Her vil det være uenigheter når det gjelder hva slags betegnelser gatejuristene kjenner seg igjen i, og vi skal ikke her bestemme oss for hvilken betegnelse som passer best.

Man kan kanskje likevel si at gatejuss er del av en type rettshjelpsarbeid som har et mer omfattende formål enn å arbeide isolert med ei enkeltstående sak som klienten har bedt om bistand til.

What distinguishes cause lawyers from «conventional lawyers» is that the former apply their professional skills in the service of a cause other than – or greater than – the interests of the client in order to transform some aspect of the status quo, whereas the latter tailor their practices to accommodate or benefit the client within the prevailing arrangements.¹⁰

Man arbeider *nedenfra*, i samarbeid med klienten, på klienten og målgruppa sine premisser. Man bruker lovverket som hovedverktøy i dette arbeidet, med ønske om å bevirke endringer i samfunnet.¹¹ Innafor idealistisk juss handler det ikke om å sikre seg inntekter fra klientfakturering, eller å ta ei utfordring fordi den er juridisk interessant eller ser bra ut i porteføljen.¹² Trua på *saka*, for eksempel det å kjempe mot undertrykking i ulike former, gjør at man vil velge sine oppdrag ut fra hva som vil tjene saka, og derfor ha ei målgruppe i sitt arbeid, der folk som faller utenfor målgruppa, ikke får hjelp av denne rettshjelpsinstansen. Det handler om å representere de underrepresenterte, de undertrykte, og å arbeide for det man ser som samfunnets beste.¹³ Det er vanlig å gå inn i et samarbeid med klienten, som en moralsk aktivist, der rettshjelperen deler klientens mål og føler et ansvar for å arbeide mot målet. Uten at det dermed betyr at tradisjonell rettshjelp mangler moral, blir det hevda at

9 Regler for god advokatskikk, pkt. 2.1.

10 Hajjar i Hilbink 2004, side 660. I: Thomas M. Hilbink «You Know the Type: Categories of Cause Lawyering», *Law & Social Inquiry* 29 (3), 657–698 (2004).

11 Se Sarat 1998, «Cause lawyering and the reproduction of professional authority. An introduction». I: Austin Sarat og Stuart Scheingold (red.), *Cause lawyering. Political commitments and professional responsibilities*. Oxford University Press. New York 1998. Side 3.

12 For en skjønnlitterær iscenesettelse av denne kontrasten anbefales John Grishams *The street lawyer*.

13 Se Carrie Menkel-Meadow, «The causes of cause lawyering. Toward an understanding of the motivation and commitment of social justice lawyers». I: Austin Sarat og Stuart Scheingold (red.), *Cause lawyering. Political commitment and professional responsibilities*, New York 1998.

den idealistiske/progressive jussen har i seg ei sterkere kopling mellom juss og moral/normativitet enn tradisjonell rettshjelp har.¹⁴

The objective of the attorneys we characterize is to deploy their legal skills to challenge prevailing distributors of political, social, economic, and/or legal values and resources. Cause lawyers choose clients and cases in order to pursue their own ideological and redistributive projects. And they do so, not as a matter of technical competence, but as a matter of personal engagement.¹⁵

FNs utviklingsprogram definerer lignende arbeid slik:

Legal empowerment is a process of systemic change through which the poor and excluded become able to use the law, the legal system, and legal services to protect and advance their rights and interests as citizens and economic actors.¹⁶

Slik jeg forstår det, kan gatejussen være et slikt juridisk empowerment-arbeid, både for klientene individuelt og for gruppa generelt.

2.1. NÆRMERE OM MÅLGRUPPAS PROBLEMOMRÅDER

I samtaler med gatejuristene sine brukere som handla om deres forhold til Gatejuristene, beskriver de ofte sitt forhold til det offentlige, og i hvilken grad Gatejuristene har hjulpet dem i konflikter med ulike formelle instanser. Ei vanlig problemstilling gatejurister møter på, er komplikasjoner i forbindelse med legemiddelassisterte behandlingstilbud eller andre behandlingstiltak og reglementer.¹⁷ Problemer med tilgang til bolig, retten til midlertidig bolig, eller konflikter i eksisterende bosituasjon er også gjengangere i materialet. Videre er det vanlig at folk i målgruppa trenger hjelp til å få de ytelser de har rett til, hjelp med hensyn til saksbehandling i det sosiale hjelpeapparatet i forbindelse med trygd, helsehjelp, tannbehandling og lignende. Generelt har mange problemer i forholdet til de ulike hjelpeinstansene og (mangel på) samarbeid,

14 Sarat, «Cause lawyering and the reproduction of professional authority. An introduction». I: Austin Sarat og Stuart Scheingold (red.), *Cause lawyering. Political commitments and professional responsibilities*, New York 1998. Side 3.

15 Sarat og Scheingold, i Hilbink 2004, side 659.

16 *Making the law work for everyone*. Commission on Legal Empowerment of the Poor, and United Nations Development Programme, New York 2008.

17 Se for øvrig Mari Hersoug Nedberg, «Viktig gjennomgang av LAR-regelverket», *Kritisk Juss* nr. 1 2010, s. 74–79.

som kan hindre eller forsinke hjelp man har rett til. Dette kan også gjelde vanskeligheter med å nå fram til rette instans, eller retten til å få informasjon om individuell plan eller andre hjelpetiltak, som hjelpeapparatet etter forvaltningsloven har informasjons- og veiledningsplikt om.¹⁸ Klientene har også ofte problemer på grunn av manglende koordinasjon av hjelpetjenester.¹⁹ Det er disse erfaringene som snarere er regelen enn unntaket for gatejuristers målgruppe. Dette indikerer at det er her målgruppa har størst behov for juridisk bistand, og dette er også Gatejuristenes inntrykk, både i Oslo og København.²⁰ Denne gruppa er på mange måter de som faller mellom alle stoler og som har stort behov for langvarig og tålmodig bistand med god takhøyde og lav terskel.²¹ Som lederen for Gatejuristen København ved flere anledninger har uttalt: Det er ikke nødvendigvis slik at systemet/hjelpeapparatet svikter for alle som behøver hjelp. Gatejurister arbeider i et *mørkt hjørne*, der store og sammensatte problemer er overrepresentert.²² Her kommer hjelpeapparatet ofte til kort på grunn av behovet for breispektra hjelp der flere instanser samarbeider.²³

Man kan si at målgruppa, eller gatas folk, er del av en subkultur der illegale rusmidler har ei sentral rolle. Medlemmene i denne subkulturen er svært forskjellige individ, men de har erfaringer og livssituasjoner som på mange måter ligner hverandre. Mange i dette miljøet har blitt marginalisert gjennom en lang prosess som ofte har starta tidlig i livet. De har løse tilknytninger til boligmarkedet, utdanningssystemet, arbeidsmarkedet og til familie og venner.²⁴ De har også svært ofte erfaringer med den offentlige forvaltninga gjennom institusjonalisering og avhengighet av det sosiale hjelpeapparat. I samtalene og intervjua med brukere av gatejuristiltaka tok det ikke lang tid før det kom ei fortelling om det de har opplevd som overgrep og krenkelser fra forvaltning og/eller straffeapparat. Fortellingene handler om ulike problemer i forholdet til det offentlige/systemet, problemer i skolen, i forholdet til barnevern, tidlig institusjonalisering og problemer med forholdet til institusjonene, vanskeligheter, skuffelser, overgrep, løftebrudd, rus, psykiske vansker, vold

18 Individuell plan er et tilbud til mennesker som er i en slik situasjon at de har behov for langvarige og koordinerte tjenester, og er en rettighet både i Norge og Danmark. Se for øvrig *Gatejuristen* 2008, samt Graver 2002, side 163.

19 Riksrevisjonen. Riksrevisjonens undersøkelse om oppfølging av og kvalitet i private institusjoner innen tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelavhengige. Oslo 2010.

20 Se også Ane Broch Graver mfl., *Retts hjelp* 2001. Behovet for retts hjelp i Oslos befolkning – deriblant et utvalg innvandrerkvinner. Oslo 2002. Del 2.

21 Gatejuristen (Oslo), Dokumentasjonsrapporten. Folk med rusproblemer og deres retts hjelpsbehov på helse- og sosialretts område. Oslo 2008. Side 9.

22 Nanna Gotfredsen, «Gadejura: En nødløsning i en undtagelsestilstand», *Materialisten* nr. 1, 2005.

23 Riksrevisjonen. Riksrevisjonens undersøkelse om oppfølging av og kvalitet i private institusjoner innen tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelavhengige. Oslo 2010.

24 Se Philip Lalander, *Hooked on heroin. Drugs and drifters in a globalized world*, Oxford 2003. Og/eller Marie Smith-Solbakken og Else M. Tungland, *Narkomiljøet – økonomi, kultur og avhengighet*, Oslo 2005.

og omsorgssvikt innafør familien. Mellom linjene kommer fortellinger om en følelse av å være «malplassert» og utenfor det «normale» samfunn. Gadejuristen i København kaller opplevelsene som mange i målgruppa har til felles, for *krenkelser*, i tråd med Honneth²⁵ sin teori om krenkelser og anerkjennelse. På grunn av krenkelser og eksklusjon er svært mange skeptiske til det konvensjonelle samfunnet, og kjenner seg ekskludert. Man kan si at mange «fordømmer fordømmerne», som Becker vil beskrive det.²⁶

Mange møter utelukkelse hver dag, for eksempel ved daglig å bli nekta å oppholde eller bevege seg fritt i det offentlige rom, på grunn av utseende eller levesett.²⁷ Et eksempel på en marginaliseringsprosess som starta tidlig, kan være Jette, en dansk bruker. Hun beskriver seg selv som et sofabarn «der har vokset op på en sofa, og ... egentlig her og der alle veje». Hun forteller at hun fra fem års alder forstod at hun var nødt til å ta ansvar for sitt eget liv, og dermed så langt som mulig prøve å unngå at noen skulle ta makt over henne. Hun blei tidlig selvstendig, og hadde fra barnealder et vaksomt blick overfor *systemet*, som hun mente ikke ville henne vel, men snarere motarbeida henne. Mange av brukerne jeg har hatt samtaler med i Oslo og København, uttrykker denne sterke skepsisen mot systemet. Carmen, en dansk bruker, forteller om hvordan hun var skeptisk til Gadejuristen i København, fordi hun tenkte at også de var representanter for systemet:

Første gang jeg mødte Gadejuristene, da tenkte jeg, – nå, *Gud ved hva de nu er for noget*. Fordi det er jo *systemet*, ik'? (...) det er Gadejuristens skyld, at jeg er blevet bedre til å åbne mig for folk, og bare sige, – *nåja, jeg er sgu egentlig ligeglad med hvad folk egentlig tænker*. (...) Hvor førhen var jeg mæget sådan i mit liv, det gjorde ikke noget om folk vidste om det, men selve *mig sku'* de bare ikke komme for nær (...). Helst tre skridt fra livet af.

Det Carmen her beskriver, er ikke bare rettshjelp, men at møtet med Gadejuristen har endra måten hun møter omverdenen på. Det er som om hun har fått en annen selvfølelse, en annen måte å se seg selv i relasjon til omverdenen. Skepsisen til systemet/forvaltninga fører til at det for en hjelper å få tillit hos målgruppa er en sårbar og krevende prosess, og gjør det vanskelig for mange både å oppsøke og nyttiggjøre seg hjelpetiltak. Jorunn, som er klient av Gatejuristen Oslo, og har erfaring med å selge sex, forteller hvorfor Gatejuristen

25 Axel Honneth, *Kamp om anerkendelse – sociale konflikters moralske grammatik*, København 2006.

26 Howard S. Becker, *Outsiders – studies in the sociology of deviance*, New York 1973. Side 29. Se også Gresham Sykes og David Matza, «Techniques of neutralization: A theory of Delinquency», *American Sociological Review* nr. 22, 1957, side 664–670.

27 Se for eksempel 1) Heidi Mork Lomell, *Det selektive overblikk – en studie av videoovervåkingspraksis*, Oslo 2005. 2) Camilla Lied, *Gata som arbeidsplass – tiggarrar og gateartistar sett frå deira synsvinkel*, Oslo 2005. 3) Dag Harlem Stenersen/Gatejuristen: «Byen med det store hjertet?» *Kritisk Juss* nr. 2, 2008, side 108–112.

Oslo er nødvendig, om behovet for rettshjelp og den vanskelige tilgangen på grunn av livssituasjonen;

Du må ikke tjene flere millioner av kroner for å få hjelp og de rettighetene du har faktisk *krav* på altså. Og det ...ja ... for å si det sånn da, den jobben jeg har gjort, og gjør, det er mer heavy enn ... hva skal jeg si, den jobben som han statsministeren gjør, det *mener* jeg altså. Så han flyr bare rundt og leker pamp og prater bare masse tomme ord. Sikkert aldri frysi på øra. (...) Sånn som når jeg brukte dop; strøket – hjem og sette skudd, – sitte og være stein – strøket – hjem og sette skudd – være stein – ned på strøket ... Skjønner du? Det var livet mitt. Bli frisk – bli frisk – bli frisk – bli frisk.

Her trekker Jorunn med sine egne ord fram skeivheten i tilgang på rettshjelp, der tilgangen på god rettshjelp minker proporsjonalt med behovet for rettshjelp, slik blant annet Eskeland og Finne (1973) uttrykte det. Hun beskriver også en situasjon som er så hektisk at rettshjelp ikke blir første prioritet i hverdagen; *Nød går foran jus*.²⁸ Pia, en annen klient av Gatejuristen, forteller at «*hadde det ikke vært for Gatejuristen, så hadde jeg stått på gata!*».

Relasjonen mellom en gatejurist og en klient er annerledes enn relasjonen mellom en vanlig/tradisjonell rettshjelper og hans klient. En gatejurist må være mer spontan og utradisjonell i sitt arbeid enn en vanlig rettshjelper. Dette er noe gatejuristene er opptatt av, og det viser seg også sterkt i mitt materiale. Å være gatejurist innebærer at man behøver evne til å yte rettshjelp på en slik måte, og med så lav terskel, at målgruppa kan nyttiggjøre seg den. Samtidig bruker man store ressurser på dialog med andre instanser enn klientene, ikke minst på å skaffe økonomiske midler til å drifte et slikt kontor. Et viktig verktøy for å holde kostnadene nede er bruken av frivillige rettshjelpere. Bruken av frivillige gir *mer rettshjelp for hver krone*, slik Gatejuristen Oslo framstiller det. Da jeg intervjuer gatejurister i Norge og Danmark og spurte dem hvorfor de valgte denne måten å jobbe på, sa de alle at de er drevet av en sterk indignasjon over situasjonen til gatas folk. Fredrik, frivillig i Gatejuristen Oslo, forteller om tanker han gjorde seg da han begynte som frivillig:

Man ser en hverdag som jeg ikke kjente fra før av. Du *vet* jo på en måte at det er mange som har det tøft i Oslo, men det å se *hvor* tøft det faktisk er (...). Så jeg tror jeg vil si at måten jeg syns det offentlige og omverden møter klientgruppen på, det er egentlig det jeg er mest skuffet over. (...) Man har jo alltid hørt om dårlig behandling av de gruppene. Det er det jeg syns er overraskende, at hjelpeapparatet ikke fungerer som det burde. Mangel på samordning mellom ulike instanser. Forferdelig tungrodd system.

28 Bull og Eidesen 1975.

Slik ser vi igjen at gatejuristene arbeider «nedenfra», ved å informere folk om deres rettigheter, og ved innsamling av data om behov og problemer gatefolk har, og rapportering til dem som har makt til å endre situasjonen – en kombinasjon av gatenært arbeid og aksjonsforskning. Men frivilligheten har også et annet fortrinn. Gudrun, klient av Gatejuristen Oslo, er storfornøyd med hjelpa fra Gatejuristen. En av grunnene er det at hjelpa Gatejuristen yter, er frivillig:

(...) jeg syns det er bra at det er sånn frivillig jeg. Fordi da blir det folk som ... ja, *vil* jobbe med det. Det tror jeg er veldig viktig. For meg er det kjempeviktig ihvertfall, at både når jeg går til legen, eller uansett hvor jeg går, at jeg føler at jeg er *velkommen* liksom, at de vil jobbe for meg, hvis jeg betaler dem for det egentlig. Jeg har opplevd så mye det motsatte egentlig, og det er ikke no' ålreit. Føler man seg skikkelig ... veit ikke hvor du skal gå til slutt.

Gudrun forteller at det kjennes fint å få hjelp av noen som ikke samtidig sitter og «teller penger» mens de yter hjelp, en følelse hun ellers ofte får i kontakt med hjelpeapparatet. Dermed blir tilliten til Gatejuristen også større enn om det var en rettsjelper som tok seg betalt for å representere henne.

Samtidig kan det være viktig for gatejuristene å være klar over det man kan kalle takknemlighetssyndromet, som kan oppstå når gatejuristene yter gratis retts hjelp uten krav om gjenytelse i form av for eksempel penger eller arbeidsoppgaver. Mitt materiale indikerer at dette med frivillighet er et sentralt aspekt, og at frivilligheten er nødvendig i arbeidet med målgruppa, både fordi man kan hjelpe et større antall mennesker, og fordi klientene, med den bakgrunnen mange av dem har, får større tillit til gatejuristene. Klientene uttrykker stor takknemlighet, men kan muligens også oppleve at de ikke kan komme med kritiske synspunkt på ei slik gave som gratis retts hjelp kan oppleves som.²⁹

2.2. MØTER MED SOSIALFORVALTNINGA OG BEHANDLINGSSYSTEMET

Som vi har sett: Ifølge gatejuristene blir folk i målgruppa ofte utsatt for regelbrudd og opplevelse av overgrep³⁰ i møtet med forvaltning og behandlingsapparat, for eksempel NAV og LAR i Norge, og ekvivalenter i Danmark.³¹ En av Gatejuristen Oslo sine brukere trekker fram som rosverdig det at de er veldig

29 Jamfør Marcel Mauss, *Gaven*, Oslo 1995; Pierre Bourdieu, *Symbolisk makt. Artikler i utvalg*, Oslo 1996, s. 100 f.

30 Jamfør Margaretha Järvinen, Jørgen Elm Larsen og Nils Mortensen, *Det magtfulde møde mellem system og klient*, Århus 2002.

31 *Gatejuristen* 2008, for eksempel s. 111.

positive i sin mottagelse av henne. Hun nevner som positivt at de er flinke til å forklare hva som egentlig står i dokumenter som brukerne kommer med. Flere av mottakssamtalene som var del av dette feltarbeidet, handla om hjelp til å forstå offentlige brev, dokument og regelverk, der Gatejuristen forklarer, nøster, skiller problema fra hverandre og hjelper klienten med å finne hvor man skal begynne for å løse floken. Saga, klient av Gatejuristen Oslo, forteller om noe av det hun ser som mest positivt med Gatejuristen:

At de ikke lar seg manipulere av sosialvesenet. At de *står* på. Og at de *kan* sosialloven. Og ikke tar nei for et nei. Men da heller anker saken. (...) Det er faktisk, jeg veit ikke hvor mange prosent, men det er ganske mange som får gjennomslag på noe de først har fått avslag på. Bare de sender inn en klage. Og det å ha en som *kan* sosialloven, ved siden av deg, gjør at du slipper å gå den runden, for det at da *får* du det med en gang. Og nå tenker jeg ikke bare penger, nå tenker jeg også ... tak over hodet, mat i magen, sånne helt vanlige ting som alle har krav på.

Å få bistand med hensyn til å forstå sine rettigheter innafor forvaltninga, i tillegg til å ha en instans som snakker klientens sak, på forvaltninga sitt språk, eller det at man kan ha med seg en gatejurist som bisitter på møter, eller delta i ansvarsgruppemøter, eller hjelpe til med å skrive klager, ser ut til å ha stor velferdsmessig verdi for folk i målgruppa. Mitt materiale indikerer også at dette er noe klientene setter stor pris på og har behov for.

Jorunn, klient av Gatejuristen Oslo, forteller at mange av hennes møter med det offentlige og hjelpeapparatet kjennes som overgrep. Hun forteller om hvordan Gatejuristen har hjulpet henne å nøste og løse opp i noen av flokene som preger hverdagen hennes. Et av hennes hovedproblemer er vanlig for Gatejuristen si målgruppe; innafor LAR-systemet har hun mot sin vilje blitt flytta over fra metadon til subutexbehandling. Hun forteller at beslutninga blei tatt uten at hennes syn fikk betydning, og hun opplever nå plagsomme bivirkninger med subutex. Jorunn virker svært frustrert og trist, og hun har denne analogien om hjelpeapparatet sin arbeidsmåte:

Det er mange av dem som jeg mener at hadde dem vært bonde så hadde fjøset vært stengt på livstid! Hadde aldri fått drive med dyr altså, det *mener* jeg! For det er faktisk innmari mye jeg kaller det *voldtekt av liv*, jeg altså, i den rusomsorgen blant annet. Ja jeg mener dem gjør akkurat hva dem vil. – *Og hører du ikke på meg så tar jeg medisinen dine!* Sånn skal det ikke være!

Lignende kritikk av hjelpeapparatet, spesielt sosialkontoret og rusomsorgen, kommer hyppig til syne i mitt materiale. Det kunne ofte være kommunika-

sjonsproblemer mellom hjelper og klient, sammen med et hjelpeapparat som ofte ikke fungerer på klientene sine premisser.³² Jette, klient av Gadejuristen København, kaller Gadejuristen en *behandlingsenhet*, selv om Gadejuristen ikke har behandling som mål:

Altså ... fordi det gjør du i alle andre behandlingsenheder, der kommer de ligesom ind og prøver på at trække noget ned over hovedet på dig. Selvom de godt vil ha det til at lyde som om ... og da er de jo meget dyktige psykologisk til at smide over det i munden på dig, ik' ? Så det ligesom ... de gir dig en følelse af at det er *dig* der har fået ideen og kommet på det, ik' ? (...) At [Gadejuristen] har været til hjælp, en *kæmpehjælp*, som du bare ikke kan finde andre steder! Det eksisterer ikke andre steder overhovedet! Og det er derfor at det her sted ikke må blive lukket eller taget ... altså ... det må bare ... Egentlig [burde staten betale for driften] fordi de har lavet så meget godt arbejde på deres vegne. Som det fanden i mig ikke kan være andre bekendt.

Her kan det se ut til at Jette mener at Gadejuristen København ofte kan hjelpe bedre enn andre behandlingsinstanser, og hun kritiserer spesielt andre opplevelser hun har hatt, der hun etter hennes syn har fått beslutninger tredd nedover hodet. Jette beskriver hjelpa som noe som går utover rettshjelpen sine tradisjonelle grenser, og skiller ikke klart mellom rettshjelp og annen assistanse. Også her kommer det fram at denne hjelpen ifølge mange av de danske klientene har større effekt enn den forvaltninga tilbyr.

2.3. MØTER MED STRAFFEAPPARATET

Mange har erfaringer med straffeapparatet – politiet, domstoler og fengsel. Problema gjelder for eksempel usikkerhet rundt bortvisning, vedtagelse av bøtter, problematikker rundt politiets og vektene sin oppførsel overfor målgruppa på gateplan, og spørsmål rundt soning, for eksempel soningsforhold eller soningsutsettelse. Ei av Gatejuristen sine første saker som gikk til retten, hadde et slikt tilsnitt. Den har i ettertid blitt kalt for *bortvisningsaksen*, og kom i gang den andre uka etter oppstarten, i januar 2005.³³ En metadonbruker fikk bot for å ha trossa et bortvisningsvedtak ved at han oppholdt seg i det åpne rusmiljøet idet han skulle besøke Møtstedet i Skippergata,³⁴ som på den tida lå tett ved det åpne rusmiljøet. Som Moksness skriver om saka: – *Den illustrerer retten*

32 Se for øvrig Mari Hersoug Nedberg, «Viktig gjennomgang av LAR-regelverket», *Kritisk Juss* nr. 1 2010, s. 74–79.

33 Gatejuristen, Oppstarten av prosjektet Gatejuristen. Forprosjekt og årsrapport, Oslo 2005. Side 27.

34 Populært lavterskel værested drevet av Kirkens Bymisjon, som blant annet selger rimelig mat.

til å oppholde seg i det offentlige rom, og ikke å bli herset med. Moksness skriver:

Bakgrunnen for bortvisningen var at politiet hadde mistanke om at klienten bedrev kjøp og salg av stoff i Skippergata. (...) Klienten stod sammen med en gruppe mennesker og ventet på å få slippe inn på Møtestedet for å kjøpe seg middag. (...) En patrulje ble tilkalt for å ta vår klient. De ransaket både klienten og bakken i området utenfor Møtestedet. De fant ikke noe stoff og heller ikke penger av et betydelig beløp (kr 151,-) på klienten. (...) Til tross for at politiet ikke fant stoff, verken på klienten eller bakken, eller et pengebeløp som kunne indikere at det hadde foregått omsetning av stoff, fikk vår klient et 24 timers oppholdsforbud i området Skippergata. Først etterkom klienten politiets ordre og forlot området. Etter å ha gått et stykke nedover Skippergata oppdager klienten at han fortsatt er sulten, og han føler at det er galt at han må forlate området siden han ikke har gjort noe galt. Etter ca 100 meter nede i gaten snur han og vender tilbake til Møtestedet for å få kjøpt seg middag. Etter 10 minutter oppdager politiet igjen klienten i køen utenfor Kafeen. Klienten blir da bøtelagt med kr 3.500 for ikke å ha etterkommet politiets bortvisningsordre. Klienten som følte seg urettmessig behandlet, nekter å vedta boten.³⁵

Personen går til Gatejuristen, som han kort tid før hadde fått kjennskap til på gata, og forteller om dette. Saka blei overført til advokat, som forsvarte klienten. I retten blei klienten frikjent. *Bortvisningssaken* kan ha hatt stor betydning fordi den sender et signal til politiet om hvor grensene for politiet sine rettigheter og fullmakter i arbeidet skal gå (ibid.). Det er rimelig å anta at denne klientens opplevelse med politiet ikke er uvanlig. Det kan virke som om mer eller mindre godt begrunna bortvisning og bøtelegging er mye brukt for å «uroe miljøet». Gatejuristen har utarbeida ei brosjyre som blir delt ut i miljøet, om hvilke rettigheter og plikter man har i møte med politiet. Situasjonen i København er nokså lik situasjonen i Oslo; områder der gatas folk ferdes, både for å kjøpe og selge rusmidler, men også for å motta hjelp og besøke lavterskeltilbud, ligger gjerne svært nær hverandre. Københavnpolitiet opererer med faste forbudssoner i de samme områda som hjelpetiltaka ligger. Mange blir derfor gjennom bortvisning hindra tilgjengelighet til hjelpetiltak.³⁶ Forbudssonene er noe Gatejuristen København har arbeida intenst med å få avvikla, og har i dag lykkes med å avvikle noen av sonene.

Det kan være vanskelig for folk som har kommet i klammeri med politiet, å gå videre med ei sak der politiet er motpart. Det har vist seg at kan være van-

35 Cathrine Moksness, «Gatejuristen – et alternativt rettshjelpstilbud», *Materialisten* 1/05, Oslo 2005. Side 53.

36 Jamfør Evy Frantzen, *Narkojakt på gateplan*, København 2005.

skelig å få lov til å anmelde, spesielt når motparten er politiet selv, ei problemstilling gatejuristene selv nevner. Problemet er også tydelig i mitt materiale. Her er behovet stort for en instans som kan handle på vegne av klienten, og som snakker politiets og rettsvesenets språk. Gatejurister kan ha en slik funksjon. En klient av Gatejuristen Oslo forteller om en situasjon der han hadde problemer med politiet, der politiet var hemmelighetsfulle og der dokumenta og anmeldelsen fra politiets side var forvirrende og skapte mye stress og nervøsitet for klienten. Han fikk en opplevelse av at han ikke fikk vite noe, og han kjente ikke til konsekvensene av de ulike videre skritt han kunne ta. Brev fra politiet var vanskelige for han å tolke. Han forteller at han trengte hjelp utenfra for å legge press på politiet. Da prosessen kom i gang ved hjelp av Gatejuristen, forteller han at han straks blei mye mer rolig. Han forteller at Gatejuristen

(...) fikk forgang i prosessen. Fikk en forgang og en avklaring, dem tok tak i ... en politijurist først, en politietterforsker som var involvert, og fikk dialog relativt raskt og sånne ting. (...) For det var ting jeg ikke ... jeg hadde jo ingen som helst mulighet, eller hadde ikke turt å ta kontakt med politiet da ... Jeg var litt redd for hva de ville komme til å gjøre.

Saka ordna seg på en måte klienten var fornøyd med. Under intervjuet fikk klienten spørsmål om han opplevde at Gatejuristen kunne være en alliert. Dette svarte han bekreftende på; han mente at problemet hans ikke ville fått samme løsning om ikke Gatejuristen gikk inn som mellommann i denne saka.

3.1. BROBYGGER OG DIPLOMAT

Gatejuristene er svært opptatt av Gatejuristen sin funksjon som megler eller brubygger³⁷ i forholdet til forvaltninga. En ansatt i Gatejuristen Oslo forteller:

For ofte så kan det jo låse seg, ikke sant. Og det å ha en annen tredjepart inne, kan være litt sånn *oversetter*. (...) For det er jo ofte, det kan nok bli misforståelser for begge parter også, ikke sant. Og det å kunne si litt sånn, (...) holde det på det saklige da (...), det kan være nyttig. (...) Jeg tror nok de begynner å bli mer vant til at vi ringer nå. Mange sosialkonsulenter og sånn. Men det har vi vært med på, det er jo litt sånn at de sier – *ja dette her har vært kjempenyttig!* (...) for det er jo lærerikt for dem også. (...) At en kan ha en konstruktiv samtale der det på en måte ... at en holder seg til saken, da. Det tror jeg kan være OK.

³⁷ Gatejuristen 2008, side 23.

Det virker som om mange på ulike offentlige kontor er glade for å få vite hvordan lovverket fungerer, fordi det er lite kunnskap om dette mange steder. Ifølge gatejuristene i Oslo og København er det også slik at noen saksbehandlere selv henviser sine klienter til Gatejuristen, fordi saksbehandleren ikke er tilfreds med vedtaket han/hun har fatta ut fra kontorets retningslinjer. Eller en saksbehandler kan ringe gatejuristkontoret og be om veiledning. En utfordring når man skal være våpendrager og mellommann, er kanskje å unngå å bli så ivrig at man sabler ned motstanderen og samtidig svinger sabelen så kraftig at klienten blir skada i samme sabelsving. Som også tidligere nevnt gjelder det ifølge gatejuristene å unngå å gå i strupen på forvaltninga. Gatejuristene ser seg selv som konfliktdeperere og tolker, samtidig som de står på klientens side. Mens advokatstand og rettsvesen gjerne får kritikk for å gjøre konflikter mindre personlige ved kun å trekke ut det juridisk relevante, og å «stjele» konfliktene fra menneska,³⁸ vil gatejurister så langt det er mulig, forsøke å holde saker og konflikter borte fra domstolen.

Slik diplomatiet mellom stater bidrar til dialog i kulissene mellom i utgangspunktet svært forskjellige land, kan man etter mitt syn si at gatejurister fungerer som diplomater. En diplomat er tradisjonelt sett en *tenestemann i utenriksetaten som varetar sitt lands interesser i et annet land*. Diplomaten er en klok og smidig forhandler; taktfull, men beregnende.³⁹ Diplomati er dermed kunsten å føre forhandlinger med og imellom stater. Gatas folk og – for eksempel – sosialforvaltninga kan i overført betydning sees som to ulike «land» som fungerer etter ulike mekanismer, har ulike interesser og snakker ulike språk. Dette innebærer at de må kunne samarbeide med mange slags politiske og offentlige organisasjoner og maktthavere for å nå sine mål. De må være i god dialog med gata, hjelpeapparatet/forvaltninga og Justisdepartementet samtidig. Frida, frivillig i Gatejuristen Oslo, forteller:

Er ikke sånn at man jobber liksom i skjul og skal liksom få ... ta dem. Det er jo *samarbeid*, det beste for klienten da. Vi er veldig sånn, det er det viktigste for oss å ikke skape flere konflikter enn det allerede er. Fordi våre klienter, som alle andre klienter egentlig innenfor rettsvesenet, kan være veldig sånn ... hva skal jeg si ... *overdrive* ting, da. De ser på motparten da, hvis det er staten, som den ultimate fienden og ... nå må vi liksom være hardest mulig mot de. Ikke sant ... mens vår strategi er å være mest mulig diplomatisk. Og da spesielt med sosialkontorene. Det har jeg opplevd veldig mange ganger, at der må man trække litt forsiktig. Men selvfølgelig til beste for vår klient. Fordi det kan ha oppstått ganske spisse situasjoner fra før av, mellom forvaltningen og sosialkontorene og klienten. Slik at klienten føler han må komme til oss.

38 Nils Christie, «Konflikt som eiendom», *Tidsskrift for rettsvitenskap*, årg. 89-1977, s. 113–132.

39 «Diplomat», Aschehoug og Gyldendals store norske ordbok, Oslo 1995, s. 110.

Ifølge Frida oppstår det ofte konflikter mellom klienten og saksbehandleren i forvaltninga, som gjerne kan utvikle seg til en skyttergravskrig som ikke vil gagne klienten. Her går Gatejuristen inn som diplomat;

Det er forskjellige typer mennesker som jobber på sosialkontorene for eksempel. Og en del av de har selvfølgelig sin egen særegne personlighet, da. De glemmer å (...) være objektive da, og profesjonelle. (...) De kommer i konflikt med våre klienter, eller med sine klienter da, som er jo våre klienter også. Og det gjør det veldig utfordrende for oss, å skulle være på en måte *diplomatisk* og skulle få til konstruktive løsninger. Fordi ... vi må jo være *partiske*. Det må vi være. I og med at vi representerer noen som, nesten som advokat ikke sant. Samtidig som man må være litt diplomatisk hvis vi skal få til ting da, har vi skjønt.

Gatejuristarbeid kan dermed ofte være en øvelse i diplomati og sosial musikalitet, der det er nødvendig å kunne lytte og kommunisere både med gatas folk og med forvaltninga på samme tid. Ei erfaring som både brukere og gatejurister i Oslo og København forteller om, er at når det kommer en gatejurist inn i bildet, har flokene en tendens til å løse seg, spesielt i forholdet til det offentlige. Til tider kan det være nok for en bruker å nevne Gatejuristen eller Gadejuristen på et møte; plutselig går søknaden igjennom eller klagen blir tatt til følge. En klient av Gadejuristen København, Karla, fortalte i en samtale om hva som er forskjellen mellom tradisjonelle rettshjelpere og gatejuristene, der hun opplever at Gadejuristen arbeider på en annen måte. Hun har flere ganger hatt en person fra Gadejuristen med som bisitter på møter med ulike instanser i forvaltninga. Ifølge Karla er det lett å merke forskjellen i klimaet på et møte når hun har en jurist med seg. Hun forteller at hun kan merke hvordan saksbehandleren strammer seg opp og skjærper seg. Hun mener at dette er en kontrast til tradisjonelle advokater på den måten at tradisjonelle advokater etter hennes syn er lang mer systemtro, på den måten at de har lettere for å «*sige ja og amen*» når ei beslutning er tatt ut fra et regelverk. Men hun sikter ikke bare til tradisjonell rettshjelp, men også opinionen når det gjelder gatas folk, som hun mener har blitt forandra gjennom Gadejuristen sin synlighet og arbeid:

Så ... det betyr jo veldig, det betyr jo riktig mæget. (...) Og det er en følelse av en befrielse her, at du kan være dig selv. Og ... du blir ikke *modarbejdet*. (...) Jeg tror mennesker begynner å få op øjnene for hvad det drejer sig om, ikke osse, så ... jeg håber det virkelig. For der er mange, mange der trænger til hjælp og støtte. (...) [N]år man ser på fjernsyn, når man leser aviser, og så videre, så er der blevet en *forandring*. Mere støtte for Mændenes hjem⁴⁰,

40 Lavterskel-værested, ikke lenger forbeholdt menn. Ligger i Istedgade, på Vesterbro i København.

med støtte for Reden⁴¹, støtte for de kvinner som er prostituerte, og går på gaden, og så videre.

Jette forteller om hvordan situasjonen endrer seg når hun har hatt med Gadejuristen som bisitter:

Gadejuristerne, de gjør det at de tar noen saker, hvor [det offentlige] går hen og sier: – Det kan vi ikke ta' os af. – *Det har vi ikke lov til. – Det har vi ikke paragrafer til. – Det er imod loven.* Hvor du innerst inde godt ved, at de sidder og fyller dig med løgn. Fordi du ved jo godt man kan fortolke en setning på mange måder. Det kommer an på hvordan du *fortolker* den, ik'? (...) Og fortolker man den rigtig kan du godt lukke af for folk. Men fortolker du den, laver du så lige om og fortolker den mellom linjerne, så er det nu også lovlig.

Saga, klient av Gatejuristen Oslo, mener at en av gatejuristtilbudet sine fordeler er at de har «muligheten til å jobbe i kulissene uten at den narkomane er nødt til å være der hele tiden og ... han eller hun kan gjøre sine ting, mens Gatejuristen da hjelper i kulissene». Gatejuristen kan altså handle på vegne av klienten, så lenge det foregår med fortløpende samtykke fra klienten, selv om klienten er opptatt med andre ting og kanskje ikke er i stand til å løse problemet selv. Trygve, en annen klient av Gatejuristen, forteller hva Gatejuristen kan gjøre for han og for folk i lignende situasjoner:

Jeg trenger bare et *talerør* og det sier de jeg har snakka med, fordi jeg kan gjøre meg så godt forstått sjøl. (...) Så ... tenkte jeg at OK, istedenfor at jeg skal slite meg ut med å løse alle problemene sjøl som jeg gjorde før, så har jeg fått masse juling i terapeutiske samfunn, for å lære meg å be om hjelp, så at ikke jeg sliter meg helt ut, og nå ber jeg om hjelp. (...) Hos Gatejuristen. (...) For det er ikke noen andre ting å foreslå nå, enn å faktisk legge fram et krav overfor staten.

Behovet for et talerør, en diplomat som står på gatas folk si side, og som samtidig snakker motpartens språk, er stort og tydelig i mitt materiale.

41 Værested for kvinner i sexhandel, i København.

3.2. FLEKSIBILITET OG OPPFINNSOMHET I RETTSHJELPSARBEIDET

Gatejurister har som nevnt spesielle utfordringer når de skal arbeide med utsatte eller gatas folk. Hva må til for at man skal lykkes i dette arbeidet? I intervju situasjonene fortalte gatejuristene i Oslo og København mange historier der saker og problemer har blitt løst fordi gatejuristene har tenkt «utenfor boksen» og vært aktivist på klientens vegne. For eksempel har Gatejuristen Oslo en gang utstyrt en klient med koffert slik at han skulle få lov til å leie rom på hotell, som han hadde fått bevilga fra NAV (det er ellers vanskelig for klientene å få hotellrom). Det er svært vanlig at gatejuristene minner klienter på avtaler og møter, følger dem til ulike instanser, og så videre. Samtidig benytter de seg av sine kontakter i systemet og allierer seg med andre lavterskel-hjelpeaktører. En frivillig i Gatejuristen Oslo forteller at de gjennom prøving og feiling har sett hva som fungerer i møtet med for eksempel forvaltninga, og har lært seg noen teknikker som gjør at løsninger kommer lettere. Gatejuristene bruker ofte lovverket for alt det er verdt. Kunnskaper om lovverket, der en «enkel» paragraf kan ha stor effekt når en bruker den rett i dialogen med motparten, er noe mange gatejurister nevner. Mina, frivillig i Gatejuristen Oslo, forteller:

Rett før jul var det ei ung jente på 19, heroinist, bodde ute og hadde lyst på kommunal bolig, men fikk ikke fordi hun hadde en hund. Så var det, tok jeg et par telefoner og snakka litt med sosialkurator her og der. Og så fiksa vi det da ... Og så fikk hun bolig, rett før kulda virkelig satte inn. Det var en veldig [fint] å se, at så slapp hun å sove ute den vinteren. For det at jeg har tatt et par telefoner liksom. Det er utrolig *lett* for oss, å ta de der telefonene og bare si at – *Jamen nå har hun det kjipt, og hun har krav på det, så ... kan dere ikke prøve å fikse det?* Og da ... så gjør de kanskje noen enkle knep da, og så ... så går det i boks.

Slike episoder, der et par telefoner løser tilsynelatende store floker, er vanlige for gatejurister, både i Oslo og i København. Mina forteller videre at hun i slike telefonsamtaler «*snakker med litt store ord, jurist-ord*» til dem:

Da sier man bare litt sånn, ja ... – Nå har hun krav på det, det veit du *sikkert*. Hvis en sier at (...) *du veit jo det at ifølge den og den loven så har hun jo krav på det*. Hvis du legger det på en måte i deres munn, da, at på en måte snakker *som om* de er klar over det, så er dem kanskje *egentlig* ikke helt klar over det, for de vet ikke ... ofte er de veldig dyktige selvfølgelig, men de ser seg ofte ... men det skjønner jeg jo, at folk som jobber i det offentlige ser seg ofte veldig blind på retningslinjer og forskrifter som er veldig ... ja ... men og så ... så ringte dem opp igjen, og sa at – *Greit, vi skal se hva vi kan få til, vi skal prioritere hun her*. Og så ringte jeg tilbake,

til klienten og sa det, og det var ... et par tre dager med telefonsamtaler hit og dit og med ... med papirer og sånn som gikk fram og tilbake. Og så ringer jeg klienten, etter et par dager. Eller først ringte jeg og sa hva som kunne skje. Og så ringer faktisk klienten, (...) og da sa hun bare at nå hadde hun fått tilbud om bolig, og at hun flytta inn i neste uke. Og så sier jeg, – **Ja-**men så bra! (...) Og så var saken avslutta, bare sånn over telefon. (...) Hun hadde retten på si side, sant? Men det var det at jeg tok da et par telefoner som gjorde at hun slapp å bo ute den vinteren. (...) En helt konkret ting; rett til bolig, så *får* du bolig.

Med andre ord: Gatejurister kan ha ei viktig rolle for å bevirke at folk i målgruppa *får* rett når de *har* rett, gjerne i form av assistanse fra en som kan å bruke de store *jurist-orda*. Det kan for eksempel handle om en slik telefonsamtale der en gatejurist snakker med motparten på motpartens *stammespråk*, eller at en gatejurist er til stede som bisitter på et møte. Ifølge både Gatejuristen og Gadejuristen er det svært mange potensielle rettssaker og konflikter som stopper der, gjennom at en gatejurist tar i bruk diplomatiske virkemidler. Gatejurister har ofte ei sterk tru på at loven kan være et effektivt verktøy for å endre situasjonen for marginaliserte mennesker. Hvis dette verktøyet blir brukt riktig, og når langt nok, mener mange gatejurister at lovverket selv kan produsere rettferd for gatas folk.⁴² Hvorvidt større lovendringer er nødvendig, eller om en skal arbeide mest for at praktiseringa av det eksisterende lovverket skal være i tråd med gatas folk sine interesser, og hvordan arbeidet skal/bør foregå i praksis, er de to tiltaka ikke alltid enige om.⁴³

4. Å BLI EN BÆRER AV RETTIGHETER

Et viktig mål for gatejurister er å hjelpe gatas folk til selv å kjenne igjen overgrep fra myndighetene, å være klar over den diskriminering de blir utsatt for. Dette gjelder ikke kun i Oslo og København, men er en grunntanke, slik jeg forstår det, for gatejurister generelt, enten de har rusavhengige som målgruppe eller ikke. Man handler på vegne av målgruppa, eventuelt med samtykke hvis det handler om ei individuell sak. Man handler i samarbeid med den det gjelder, på klientens premisser, eller i øienhøide, som danske gatejurister kaller det. Men det handler også om å arbeide og informere på en slik måte at klienten i større grad enn før skal oppleve seg selv som en bærer av rettigheter. Ella, klient av Gadejuristen København, forteller:

42 Se for øvrig Hilbink 2004, «You Know the Type: Categories of Cause Lawyering», *Law & Social Inquiry* 29, 2004.

43 Kontrastene mellom de to tiltaka, blant annet på dette området, blir diskutert i min ph.d.-avhandling som kommer våren 2011.

Sådan som sådan personlig plan, der er en ... Jeg føler meg mindre *forkert* som menneske. Jeg har sådan brukt en meget stor del av mitt liv på at føle mig forkert. Og ... måske jeg er blevet opmærksom på det at måske det ikke er mig der er så skide forkert, men det kan være at de der omgivelser, de der, den kontekst jeg har sat mig selv i, og de steder jeg har sat meg selv og sånt noget, det ku' være det var *det* der var noget galt med, og ikke mig som person. Altså .. jeg føler mig forkert! Og det er en ret stor personlig gevinst. (...) Det er jo sådan en mæget stor overskrift her inde, det er det at ... man får noget *hjælp*, ik'? De er her liksom for å sikre vores rettigheder og ... de der ting, selv om man er mindre bemidlet til at betale det.

Ella beskriver det som om rettshjelpa og samtalene med gatejuristene i kombinasjon har bevirka positiv endring i hennes livssituasjon. Et annet sentralt poeng Ella nevner, er også nevnt i tidligere studier av alternativ rettshjelp; hun har opplevd å få hjelp til å sikre sine rettigheter som hun hadde behov for hjelp til, på tross av at hun ikke har økonomiske midler til å betale for rettshjelp. Samtidig er det rimelig å anta, ut fra teorier om alternativ rettshjelp, at det tradisjonelle rettshjelpstilbudet ikke kunne gi Ella det sammensatte tilbud hun behøvde.⁴⁴ Jette, klient av Gadejuristen København, forteller også noe lignende om hvordan det er å komme til Gadejuristens lokaler, og om hva møtet med Gadejuristen har gjort for henne som mellommann i forholdet til systemet:

[Gadejuristen] har simpelthen reddet mig. Fordi hvis jeg aldri hadde mødt hende så hadde jeg været død den dag i dag. Fordi jeg hadde ikke overskud, eller noget som helst, til at slås mot systemet mere. De hadde fået kørt meg så langt ned.

Jette beskriver møtet med forvaltninga som en *kamp*, der hun etter sin opplevelse hadde blitt kjørt så langt ned at hun ikke hadde krefter til å kjempe mer, og der Gadejuristen har bistått henne for å få hjelp til det hun etter lovverket hadde rett til. Som nevnt tidligere beskriver den norske klienten Jorunn om sitt forhold til forvaltninga som at hun opplever at livet hennes blir voldtatt, at hennes behov ikke blir møtt, og at hennes meninger om hva som er best for henne, ikke blir hørt. Irene, klient av Gadejuristen København, har en annen analogi om forholdet til systemet:

Fordi det er ikke det du gør, men det er følelsen av *afmagt*, og følelsen av at være *alene*, og følelsen av at rænde panden imod en mur, ik'? Den er lige hård for alle. De får den i hovedet. Uanset om de er misbrugere eller ej.

44 Jamfør Bull og Eidesen 1975, Broch Graver mfl. 2002.

Hun beskriver her det som tidligere er nevnt når det gjelder hvem som kan være i gatejuristenes målgruppe. En marginalisert person kan dunke panna mot den byråkratiske mur uansett om han har rusproblemer eller ei, og en del av problemet er at individuelle problemstillinger ikke blir møtt; man blir behandla som medlem av ei gruppe, som et objekt snarere enn subjekt.⁴⁵ Irene forteller videre om hvordan hun føler seg møtt av «folk flest», og om hvordan systemet møter gatas folk;

Jeg forstod godt alminnelige borgere, som (...) tager afstand og bliver bange [når de møder en stofbruger] (...) Det eneste de hører er at vi er kriminelle, og vi er tyveknegte, og vi er misbrugere, ik'? Og jeg pleier at sige ... hver sin kærlighed til hver sin personlighed, ik'? Du må ta' en misbruger; det jeg er så veldig imod, i vores behandlingssystem, det er, de kører mæget på. Hvor jeg holder på, der er ikke to mennesker der er *ens*. Der er ikke *nogen*. Måske har de en baggrund, der *ligner* hinanden lidt. Men en der måske har haft en oplevelse du ved, som andre måske ville sige – *det er et luksusproblem!* hvor andre har oplevet noget der har været knallhårdt, hvor folk ville sige, – åh hvor er det synd. *Og det er også forferdeligt*, også noget. Hvis det er nøjagtig de samme følelser, de to mennesker har haft med de oplevelser, så er de lige så hårdt ramt!

Irene forteller også videre om hvordan hun opplever at Gadejuristen København møter gatas folk i forhold til hva slags situasjon mange av gatas folk lever i, og om hvordan rusmiddelbruken er en form for selvmedisinering, overlevelsesteknikk og livsstrategi for å greie å leve på gata:

Det gadejuristerne gør, (...) som de ikke gør nogen andre steder, de går ind og tager vores sager. Folk der løber panden i muren alle andre steder, der går de ind og tager. Fordi de godt kan se det er uretfærdig, at fordi man er havnet i et misbrug, er det ikke ensbetydende med at man bare er et ... menneske, der ikke *føler* noget. Fordi mange har det jo sådan at fordi man er narkoman og man tager det man gør, så har man ingen *følelser*. Fordi dem tror de man junker væk, ik'? Det gør man jo også mæget, men selvfølgelig har vi følelser ligesom alle andre, ik'? Vi har bare en god og en skide ... ja. Som jeg siger, det er også det der er forferdeligt, med det stof, at det kan holde en gående så du netop kan *fake it till you make it*, ik'? Til du kommer hjem. Og så kommer tårerne og alt det der, at ... hvad der egentlig er gået dig imod, og hvad du ... altså, det gør du ikke på gaden, vel, fordi hvis du ... viser svaghed på gaden, så har du *tabt*, altså. Der er,

45 Jamfør Frank Ebsen og Jens Guldager, «Kommunal klassificering af langtidsledige». I: Jørgen Elm Larsen, Nils Mortensen og Margareta Järvinen (red.), *Det magtfulde møde mellem system og klient*, Aarhus 2002.

som jeg siger, det der gør mig så ondt, for folk der lever her inde også, som jeg kan se, på mændernes hjem, og ... og dem jeg kan se som også kommer her, der ikke har noen bolig, ik'? De har havt det lige som mig. Man må legge samvittigheden på hyllen for at overleve, ik'? Og det er ikke sjøvt. Det er fanden mig ikke sjøvt ikke at have sin samvittighed. Så lige idet det sker og idet du gjør det, så tenker du ikke over det, vel? Fordi da er det et spørsmål om *overlevelse*.

Dette er noe mange klienter i Oslo og København nevner, at deres valg ikke blir anerkjent som rasjonelle, og der rusmiddelbruken blir sett som et problem som fører til alle de andre problema. Ifølge mange av klientene jeg samtalte med, er rusmiddelbruken snarere ei løsning for å takle situasjonen de står i.⁴⁶ Irene forklarer her en dypere dimensjon av rusmiddelbruken som etter hennes syn ikke blir møtt eller lytta til som relevant i forvaltninga og behandlingssystemet. Spesielt Gadejuristen København er svært opptatt av å informere det øvrige samfunn om årsaker til rusmiddelbruk, og ønsker å arbeide for at det er omgivelsene som bør forsøke å romme mer, ikke gatas folk som skal endre seg.⁴⁷

5. GATEJUSS OG RETTSLIGGJØRING

Gatejuristiltak kan sees som en del av økende rettsliggjøring; det at stadig flere konflikter mellom mennesker og/eller instanser blir løst med rettslige virkemidler, at samfunnslivet og forvaltninga blir stadig mer detaljregulert⁴⁸, og at

sosiale og kulturelle problemer (...) i økende grad [blir] formulert som rettskrav. Ved konflikter skal regelverket tolkes og ulike regler veies mot hverandre. Dermed får også domstoler og andre deler av rettsvesenet større makt og myndighet. Med rettighetsutviklingen forskyves tyngdepunktet fra borgere som organiserer seg for å påvirke politiske vedtak, til den enkelte bruker og forbruker med rettsapparatet til rådighet når interessene skal hevdes.⁴⁹

46 Jamfør for eksempel Ingrid Lander, *Den flygande maran – en studie om åtta narkotikabrukande kvinner i Stockholm*, Stockholm 2003. Og Bruce Alexander, *The globalization of addiction – a study in poverty of the spirit*, Oxford 2010.

47 Jamfør for eksempel Liese Recke, «'Men det virker jo for nogen.' Omvendelse gjennom 12 trin som behandlingsstrategi af stofafhængige», *Materialisten* 2/3, 2008.

48 Jørgen A. Stubberud, «Forvitrer det norske demokratiet på grunn av rettsliggjøring?» I: Morten Kinander (red.): *Makt og rett. Om Makt- og demokratiutredningens konklusjoner om rettsliggjøring av politikken og demokratiets forvitring*. Oslo 2005. Side 135 f.

49 Østerud, Engelstad og Selle, *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*, Oslo 2003. Side 33.

Hvis det er slik at det i stadig større grad må advokater og rettsjelpere til for at lovfesta rettigheter skal tre i kraft, kan det oppstå ulikheter på andre vis:

Mange av de generelle velferdsrettighetene skal gjennomføres på kommunalt nivå. Selv om mange av lovene er upresise i sin rettighetstildeling, begrenser de spillerommet for lokalt selvstyre. Samtidig bidrar de til å overbelaste kommunale budsjetter, slik at ikke alle berettigede krav kan tilfredsstilles fullt ut og samtidig. Dermed oppstår det nye og utilsiktede former for ulikhet, der mulighetene til å fremme sin sak gjennom massemedier og rettsvesen kan være utslagsgivende.⁵⁰

Dermed blir tilgangen til en rettsjelper eller advokat av sentral betydning for å få sine rettigheter oppfylt, kanskje i stadig økende grad.⁵¹ Hos gatejuristene ser vi det for eksempel i tilfeller der en klient får avslag på en søknad på grunn av manglende midler på NAV-kontoret sitt budsjett. Her er det ingen tvil om at klienten har retten på si side, noe som manifesterer seg når klienten og gatejuristtiltaket klager på vedtaket og får medhold. I studiet av gatejuristprosjekta viste det seg mange eksempler på at gatejuristintervensjon i konflikter mellom klient og sosialforvaltning ofte gir klientens enkeltsak ei nærmest «magisk» gjennomslagskraft. Når det er slik, kan dette fenomenet i et samfunn uten alternative rettshjelpstiltak få store negative konsekvenser for de mest utsatte og marginaliserte. Uten slike alternative tiltak er det rimelig å anta at rettssikkerhet oftere kommer de ressurssterke til del enn dem som ikke er klar over sine rettigheter. Vi har sett at mange av gatejuristene sine klienter ikke makter å få sine rettigheter oppfylt uten å ha en gatejurist med på laget. Gatejurister sitt arbeid kan dermed føre til at de lovfesta rettighetene kan nå ut til flere enn det tradisjonelle rettshjelpstiltak kan, og dermed føre til mer rettssikkerhet for utsatte og rusavhengige. Samtidig kan den juridiske saksbehandlingen kun hjelpe enkeltpersoner. Om det er slik at rettsliggjøring bevirker at for eksempel gatas folk har flere rettigheter, og at flere lovregler omhandler deres situasjon, ser det ut til at tiltak er nødvendig for at denne målgruppen ikke bare *har* rett, men *får* rett. Gatejuss bør dermed, etter mitt syn, inkludere utstrakt bruk av rettspolitiske virkemidler, om målet er å bedre situasjonen for hele målgruppen, og dermed kanskje oppnå mer enn delseire og brannsløkkingsarbeid i enkeltsaker. Som vi også har sett, behøver gatejurister ofte å gå utenfor rammene for juridisk saksbehandling og tenke utenfor boksen, på grunn av folk i målgruppen sine sammensatte problemer.⁵²

50 Ibid.

51 Jamfør Andenæs 2006, side 597.

52 Jamfør Kristian Andenæs, «Om maktens rettsliggjøring og rettsliggjøringens maktpotensial», *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 4/2006, side 588.

En kjent myte fra gresk mytologi er fortellinga om Sisyfos. Kong Sisyfos gjorde gudene sinte fordi han hadde avslørt hemmelighetene deres og prøvd å trosse maktstrukturene og hierarkiet på Olympen. Gudene straffa Sisyfos ved å dømme han til for evig tid å dytte en stor, rund stein opp på et fjell. Når steinen nådde toppen, ville steinen trille ned igjen, og Sisyfos måtte dytte steinen opp på nytt til evig tid – et tungt arbeid som ingen ende vil ta. Når man har løst ett problem, kommer det nye problemer, eller det samme problemet vender tilbake på nytt. Men samtidig som Sisyfos har et endeløst strev uten mål, har han – i alle fall i Camus si tolking – lært seg å finne ei slags mening og glede i sitt arbeid.⁵³ Populært uttrykt: *Det er håpløst, og vi gir oss ikke*. Når gatejuristene i Norge og Danmark forteller, er det ofte nærliggende å tenke på gatejurister som mennesker som driver sisyfosarbeid. På sitt vis har gatejuristene sett et trekk ved samfunnets virkemåte som av mange kan bli sett på som selvsagt og selvforskyldt for dem det gjelder. Gatejuristene arbeider for å beskytte ei gruppe mennesker fra urett begått av systemet. Som «straff» for å synliggjøre og forsøke å endre på mekanikkene er arbeidsmengda uendelig, og man rykker stadig tilbake til start, både i enkeltsaker og i arbeidet for å endre regelverk og/eller praktisering av regelverk. Men at arbeidsmengda kanskje er uoverkommelig, hindrer ikke gatejuristene i å fortsette.

Fabian, frivillig i Gatejuristen Oslo, forteller:

Det er fint når man er med på møter i Oslo Kommune der en har utretta noe. Men man oppnår bare *delseiere*. Etter tre uker er det kanskje like krise igjen. Vinner bare *delseire*, man blir aldri ferdig, for klientene er ofte i konflikt med mange instanser.

Andre tider kan klientens situasjon være så komplisert at det er vanskelig å vite hvor man skal begynne. Ofte er det en kombinasjon av problemer og frustrasjoner som har juridisk relevans, og problemer som «bare» er et problem. En ansatt i Gatejuristen Oslo forteller:

Så har vi jo en god del saker hvor det ikke er så mye juridisk å hente heller. Altså det er ... Det er kanskje ting som ... ikke er oppnåelig. Og på en del saker som for eksempel når det gjelder gjeldssaker, så skal man begynne å nøste, men så er det ... det er liksom *uoverkommelig* da, når det er ... ja ... så har man kanskje fått en hel bunke med fakturaer, og så skal man prøve å ... så prøver man å få til en gjeldsavtale, men så før man liksom er ferdig med det så er det kommet en ny bunke med fakturaer. Så noen ganger så

53 Albert Camus, *Myten om Sisyfos – essay om det absurde*, Oslo 2002/1942. Se gjerne også Johs. Hjellbrekke og Oddgeir Osland, «Pierre Bourdieu – maktkritikk som sisyfosarbeid.» I: Jørgen Pedersen (red.), *Moderne politisk teori*, Oslo 2010.

er det bare veldig håpløst! (...) Så det er ikke alltid man greier å få til ting sånn som man har lyst til.

Denne opplevelsen virker ikke uvanlig blant gatejuristene. Man har kanskje arbeida for at klienten skulle få gjennomslag i den spesifikke saka. Men det er ikke nok, ifølge gatejuristene, å ha løst ei spesifikk sak. Sisyfos-følelsen ser ut til å vise seg både i klientenes mangefasetterte problemer og i mulighetene for å bevirke varige endringer for gatas folk som gruppe. Det er her det rettspolitiske arbeidet kommer inn. Gjennom rettspolitisk arbeid kan man ta i bruk de kunnskapene man har fått, og bringe dem videre oppover med håp om å skape endringer for målgruppa. Gatejuristen Oslo sin dokumentasjonsrapport, som tidligere er nevnt, er en viktig del av det rettspolitiske arbeidet. En rapport om rettshjelpsbehovet blant målgruppa i København er også under arbeid. Dokumentasjonsrapporten og det øvrige rettspolitiske arbeidet, som for eksempel mediebruk, høringsuttalelser og så videre, er med på å gi gatejuristtiltaka en *vaktbikkjefunksjon*. Rettspolitisk arbeid blir dermed også sett på som en måte å takle frustrasjonen over situasjonen til målgruppa. Man vil gjerne prøve å gjøre noe med situasjonen man er vitne til, selv om man ikke alltid kan hjelpe i enkelttilfella. Frida, frivillig i Gatejuristen Oslo, forteller:

Jeg vet ikke om det er vi som ikke strekker til, eller om det er bare systemet som bare butter og er vanskelig å komme gjennom. Man gjør jo sitt beste da. Men situasjoner hvor man ikke strekker til ... det er jo ofte i boligsaker når man skal finne, prøve å ... spesielt på høsten og vinteren når man bare, nesten jobber som sosialarbeider og skal prøve å finne folk tak over hodet, så føler man seg veldig utilstrekkelig. Det er *håpløst*. Vi kan liksom ikke bygge boliger for folk ... og du kan heller ikke kreve, presse kommunen eller staten til å føre opp en bolig i løpet av en uke, så det er jo mer sånne ting vi må jobbe mer rettspolitisk med da. Altså de sakene hvor vi føler oss utilstrekkelige. Sånn rent juridisk. Så har vi på en måte en mer rettspolitisk strategi.

Denne problemstillinga, at rettshjelpsbehovet er så stort og elendigheten så dyp i denne delen av befolkninga, er også en tematikk som Eidesen, Eskeland og Mathiesen tok opp i artikkelsamlinga *Retts hjelp og samfunnsstruktur*. En stor del av problemet er at

Selv om tilbudet om rettshjelp hadde nådd fram til «bunnsjiktet», selv om man hadde klart å nøytralisere rettshjelpsbarrierer, ville dette tilbudet bare i begrenset grad ha avhjulpet den nød som rettshjelpsbehovet bare er et symptom på. Gjeldende rett gir – i store trekk – beskyttelse til den som på forhånd har goder å verne eller rettigheter å oppnå. Fordelingen av goder og rettigheter i samfunnet er slik at jo lengere ned mot bunnen vi kommer,

desto mindre har den enkelte av goder og rettigheter. Dermed er det lite juristene kan gjøre for de som befinner seg i eller nær samfunnets bunnsjikt; selv den beste rettshjelpsordning vil komme til kort.⁵⁴

I mange tilfeller kan det også være slik at lovfesta rettigheter ikke får mer enn en symbolfunksjon, der virkningene av lovreguleringa ikke viser seg.⁵⁵ Da er det heller ikke så overraskende at gatejuristene forteller om de ovennevnte frustrasjoner, kanskje heller ikke at situasjonen er tilnærma lik den vi så i den 35 år gamle *Retts hjelp og samfunnsstruktur*.

6. SAMLENDE

Kan man noen gang komme lenger enn å løse enkeltsaker for så mange personer som mulig? Det å være et talerør for tungt rusavhengige som gruppe, og forsøke å sikre deres rettigheter, er ei utfordring som krever stor arbeidsinnsats, kunnskap, optimisme og samarbeid mellom mange instanser. Men er det realistisk å tro at ting blir så mye bedre for denne gruppa om rettsikkerheten til slutt skulle være der? Mennesker i bunnsjiktet i samfunnet mangler goder, og dette er vanskelig for retten å avhjelpe, slik gjeldende rett framstår i dag. Dette er et politisk og ikke et rettslig spørsmål. Gatejurister tar tak i enkeltsaker, men har ofte ikke tid eller ressurser til å jobbe med det store bildet. Man kan hjelpe mange enkeltpersoner, men når fattigdom fremdeles eksisterer, med sine konsekvenser, vil nye saker alltid dukke opp.⁵⁶ Som Andenæs uttrykker det i 1981, etter mitt syn med samme aktualitet i dag:

I arbeidet med enkeltsaker kan rettshjelpsvirksomhet føre til at individuell urett blir unngått. Det er imidlertid bare brøkdelen av den urett som begås, som kan avdekkes på denne måten. En vil ofte føle avmektighet i forhold til alle de saker en ikke kommer i kontakt med. Rettshjelpsvirksomhet som begrenser seg til arbeid med enkeltsaker, vil med andre ord være av begrenset verdi. (...) Det rettspolitiske arbeidet kan gå ut på krav om reformer, støtte for politisk organisering og mobilisering eller avdekking av myndighetsbruk.⁵⁷

54 Arild Eidesen, Thomas Mathiesen og Ståle Eskeland, *Retts hjelp og samfunnsstruktur*, Oslo 1975. Side 8.

55 Jamfør Andenæs 2006, side 588.

56 Jamfør Erling Albrechtsen, «Kritikk av den rene jus», *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1974, side 16.

57 Kristian Andenæs, «Makt og minoritet. Norsk forvaltning og norske sigøynere.» I: Tom Johansen, Thomas Mathiesen og Kristian Andenæs (red.), *Maktens ansikter*, Oslo 1981.

At gatejuristene er klar over dette, er tydelig i intervjusamtaler og det arbeidet de gjør. Man kan med andre ord anta at gatejurister må drive omfattende rettspolitisk arbeid for å forsøke å bevirke endringer på vegne av målgruppa. Men spørsmålet er hvor stor innflytelse gjeldende rett har på levekår for ulike grupper i samfunnet.⁵⁸ Samtidig, uansett om gatejuristarbeid har et sus av Sisyfos over seg; enkeltpersonene i målgruppa behøver vaktbikkjer og diplomater med innsikt i juridisk stammespråk og evnen til å bruke *Den store røde boka* som verktøy. Man skal heller ikke se bort fra en annen, ikke direkte målbar verdi ved slikt arbeid: Andre undersøkelser har vist at det ikke alltid er løsninga på saka som er viktigst, men opplevelsen av å bli tatt på alvor av mennesker som lytter og ønsker å hjelpe, i samtaler der man får satt ord på sin situasjon og sine frustrasjoner.⁵⁹ Det er dermed ingen grunn til å tvile på verdien av en instans som arbeider progressivt med rettshjelp for rusavhengige på gateplan.

58 Jamfør Thomas Mathiesen, *Retten i samfunnet*, Oslo 2005.

59 Jamfør Finn Skre Fjordholm, «Er det meg, er det han, eller hva er det?» – opplevelse og rettsregler i diskriminertes møte med Likestillingsombudet, Oslo 2007. Side 93–94 og 102 f.